

HITRO KIĆENJE – MARULIĆEVI ZAČINJAVCI I DANTE

Tomislav Bogdan

UDK: 821.163.42.091Marulić, M.
821.131.1-13.091Alighieri, D.
Izvorni znanstveni rad

Tomislav Bogdan
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb
tbogdan@ffzg.hr

Unatoč dugoj raspravi koja se o njima vodila u domaćoj filologiji, još uvijek nismo sigurni u točno značenje Marulićevih *začinjavaca*. Taj čuveni pojam u Marulića se pojavljuje samo jednom, u proznoj posveti *Judite* upućenoj Dujmu Balistriliću, u paru s pojmom *starih poeta*, i to na važnome mjestu na kojemu Marulić objašnjava na koje se književne tradicije oslanjao pretvarajući biblijsku priču u stihove epa. U ovome radu obrazlaže se zbog čega bi još uvijek vrijedilo razmišljati o značenju toga pojma, ali na takav način da se prije svega vodi računa o vrsti kulturnoga konteksta i djelatnosti što ih je Marulić njime htio označiti, a ne o etimološkim argumentima. Zastupa se teza da je Marulićev par pojmova stvoren po uzoru na razliku što je između vernakularnih pjesnika i pjesnika na latinskom u svojim djelima uspostavlja Dante, prije svega u *Novom životu*, ali i u raspravama *Gozba* i *Nauk o pučkom jeziku*. Ta teza nije nepoznata u struci, ali nikad nije bila pomnije razmotrena, štoviše nerijetko se neopravdano zanemarivala.

Ključne riječi: Marko Marulić, *Judita*, posveta Dujmu Balistriliću, *začinjavci*, Dante, *Vita Nova*, vernakularna umjetnička književnost

O zagonetnim Marulićevim *začinjavcima* u književnoj se historiografiji mnogo pisalo. Riječ je o pojmu koji se, kao što je dobro poznato, u Marulića pojavljuje samo jednom, u proznoj posveti *Judite* upućenoj Dujmu Balistriliću,¹ u paru s

¹ Nakon Marulića (u starije, dopreporodno vrijeme) također se pojavljuje samo jednom, krajem 17. stoljeća u rukopisnome talijansko-hrvatsko-latinskom rječniku Ivana Tanzlingera Zanottija.

pojmom *starih poeta*, i to na vrlo važnome mjestu na kojemu Marulić objašnjava na koje se književne tradicije oslanjao pretačući biblijsku priču u stihove epa. To je sljedeći čuveni početak odulje rečenice koja se nalazi otprilike na sredini posvete: »Evo bo historiju tuj svedoh u versih po običaju naših začinjavac i jošće po zakonu onih starih poet, kim nî zadovoljno počitati kako je dilo prošlo, da mnoge načine obkladaju neka je vičnije onim ki budu čtiti«. Što se tiče *zakona starih poeta*, odavna je utvrđeno da se njime u posveti upućuje na klasične pjesnike, odnosno na poetiku antičkog epa, dok je točan smisao *običaja naših začinjavaca* ostao nepрониčan. Zbog toga su iznesena brojna i vrlo različita mišljenja o tome koga je i što je Marulić pojmom *začinjavaca* htio označiti. Čini se, međutim, i to ću u ovome radu pokušati obrazložiti, da još uvijek vrijedi razmišljati o značenju toga pojma, ali možda ovaj put na takav način da se prije svega povede računa o vrsti kulturnoga konteksta i djelatnosti što ih je Marulić njime htio označiti, a ne toliko o etimološkim argumentima, na koje se u prošlosti najčešće pozivalo.²

Svojedobno je Petar Kasandrić, još 1901. u svome predgovoru za jubilarno izdanje *Judite*, kratko upozorio na paralelizam između Marulićeva pojmovnoga para *začinjavci/stari poete* i razlikovanja vernakularnih pjesnika i latinskih pjesnika što ga je u svojim djelima uspostavio Dante. Riječ je prije svega o *Novom životu* (*Vita Nova*), ali i o *Gozbi* (*Convivio*) i *Nauku o pučkom jeziku* (*De vulgari eloquentia*), u kojima Dante uspostavlja pojmovni par u kojemu se na jednoj strani nalaze domaći pjesnici, označeni kao *poete volgari*, ili *dicatori per rima*, ili *rimatori*, ili *vulgares eloquentes*, kako u kojem od spomenutih djela, a na drugoj strani stoje veliki, antički pjesnici, gotovo uvijek označeni kao *poete*.³ Spoznaja o tome paralelizmu i o mogućemu Danteovu utjecaju na nastanak Marulićeva

² Rasprava o *začinjavcima* traje dugo, gotovo od početaka hrvatske filologije, pa je literatura o tome problemu narasla do razmjera koje više nije lako kontrolirati. Dopustit ću stoga sebi slobodu da se u ovoj studiji ne pozovem na sve postojeće radove i mišljenja, već samo na one koji se čine važnima za moju argumentaciju. Vjerujem da ne bi bilo loše izbjeći reproduciranje pomutnje iz literature do kojega bi moglo doći u nekakvu opsežnome pregledu svih pozicija u raspravi, kao što se dogodilo u Ružica Pših i stal, »Marulićevi *začinjavci* prije i poslije Medinija – kritički osvrt na *homersko pitanje* hrvatske književnosti«, *Zbornik o Miloradu Mediniju. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Zagreb – Dubrovnik, 9. – 11. studenoga 2017.*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018, 97–126. Potrudit ću se ipak da ne propustim spomenuti nijedan od važnijih priloga raspravi, makar se za njega pronašlo mjesto tek na završnom popisu literature.

³ Usp. Petar Kasandrić, »Marko Marulić. Život i djela«, Marko Marulić, *Judita*, Matica hrvatska, Zagreb, 1901, IX–LXXI i studiju koja je varijanta toga predgovora Petar Kasandrić, »O 'Juditi' Marka Marulića«, *Glasnik Matice Dalmatinske*, 1 (1901–02), 1, 1–20. Osvrćući se na mjesto sa *začinjavcima* i *starim poetama* iz posvete *Judite*, Kasandrić spominje samo *Novi život*: »Ovdje Marulić [...] razlikuje hrvatske pjesnike od latinskih. I on, kako Dante u 'Vita Nuova' (pogl. 25.), zove 'poeti' osobito one, koji latinski pjevaju, a one, koji domaćim jezikom pjevaju 'začinjavce', kao što se u Italiji zvalu 'rimatori' ili

pojmovnoga para kasnije se u nekih književnih povjesničara nanovo spominjala, ali zapravo nikad nije bila posebno razrađena, da bi s vremenom potonula u drugi plan, pa čak bila potpuno zaboravljena ili pak bez valjana obrazloženja odbačena.⁴ Vjerujem da bi je trebalo ponovno razmotriti.

Odavna je poznato koliko je Danteov utjecaj bio važan za Marulićevo književno stvaranje, a moglo bi se reći i za formiranje njegovog intelektualnog profila općenito. Ukratko bih podsjetio na nekoliko najvažnijih dodirnih točaka: Marulić je prepjevao na latinski prvo pjevanje Danteova *Pakla*; do prenošenja rime u svome dvostruko rimovanom dvanaesteru po svemu je sudeći došao prema shemi rimovanja iz tercine u *Božanstvenoj komediji*, takvim ulančavanjem rime povezujući strofe u pojedinim pjevanjima, valjda i s namjerom da time pridonese pripovjednoj i kompozicijskoj koherentnosti teksta; upozoreno je na više motivskih i figuralnih preuzimanja iz Danteovih djela u *Juditi*, *Suzani* i u Marulićevoj religioznoj lirici, kao što je isto tako upozoreno da su katalozi u *Juditi* vjerojatno strukturirani prema načelu iz Danteova *Čistilišta* (paraleliziranjem biblijskih i antičkih primjera). Što se tiče same posvete *Judite*, koja nas ovdje najviše zanima, u njoj s Danteovim koncepcijama korespondira način na koji se Marulić opravdava za pisanje na narodnom jeziku, jer je Dante na sličan način opravdavao vlastiti izbor vernakulara i nastanak umjetničke književnosti na pučkom idiomu.⁵ Na

‘dicatori per rima’. On hoće dakle da pjeva ‘po običaju’ hrvatskih, a ‘po zakonu’ latinskih pjesnika» (str. LXVI u predgovoru).

⁴ Tako je u utjecajnoj studiji Josipa Vončina »Marulićevi ‘začinjavci’«, *Jezično-povijesne rasprave*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979, 77–105 za koju se ponekad ističe da predstavlja zadnju riječ o problemu *začinjavaca*, odnosno da je u njoj taj problem definitivno riješen, vidi primjerice Pavao Pavličić, »Žito urešeno cvijećem«, *Skrivena teorija*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006, 11–33 (12). Takva procjena daleko je od istine – iako Vončinina studija donosi nekoliko dobrih i inovativnih uvida, o čemu će kasnije biti više riječi, ona pokazuje i mnogo krupnih nedostataka. Jedan od najvećih svakako je potpuno nerazumijevanje važnosti Dantea za nastanak koncepta *začinjavaca* u Marulića.

⁵ Marulić za *Juditu* objašnjava: »Tuj historiju čtući, ulize mi u pamet da ju stumačim našim jazikom, neka ju budu razumiti i oni ki nisu naučni knjige latinske aliti djačke.« Dante pak u poslanici Cangrandeu della Scali ovako komentira pisanje *Božanstvene komedije* na talijanskom: »Pogledamo li način govora, on je tih i ponizan, jer je to pučki govor, jer njime saobraćaju i ženice.« I na drugim mjestima, pogotovo u *Gozbi* i *Novom životu*, pisanje na narodnom jeziku opravdava potrebom da se dopre do recipijenata koji ne vladaju latinskim, prije svega do žena. Tako u *Novom životu* (poglavlje br. XXV u Barbijevu, a br. 16 u Gornijevu izdanju) tvrdi: »Prvi koji se poče izražavati kao pučki pjesnik bî potaknut željom da svoje riječi učini razumljivim i gospoји, koja nije mogla razumjeti latinskih stihova.« Navodi iz hrvatskih prijevoda Danteovih djela preuzeti su iz Dante Alighieri, *Djela. Knjiga prva*, Sveučilišna naklada Liber – Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1976. (prijevod poslanica T. Ladan, 537–577 [571], prijevod *Novog života* T. Maroević i M. Tomasović, 67–123 [103]). U prilogima na kraju ove studije u cijelosti se donose tekstovi koji su središnji za razmatranja što se u njoj poduzimaju: posveta *Judite* i poglavlje

Dantea u posveti snažno podsjeća i upotreba kulinarske metaforike i retoričkih koncepcija o ukrašavanju, oni gotovo sigurno nastaju na tragu upotrebe kulinarske metaforike u *Gozbi*, u kojoj se jestvine i gošćenje povezuju s književnim djelima, znanjem i spoznajnim procesima, a u nedovršenoj latinskoj raspravi o izražajnim mogućnostima talijanskog jezika *De vulgari eloquentia* ističe se potreba ukrašavanja pjesničkoga teksta. Konačno, kao što je već istaknuto, a kasnije će biti podrobnije pokazano, i pojmovni par *začinjavci/stari poete* uspostavljen je po uzoru na Dantea.⁶ Sve navedeno već je neko vrijeme poznato, iako možda nije bilo dovoljno naglašavano, pogotovo u raspravi o *začinjavcima*, međutim nakon što je početkom 90-ih godina prošloga stoljeća otkriveno pismo na talijanskom jeziku koje je Marulić u srpnju 1501. uputio prijatelju Jerolimu Cipiku u Veneciju, postalo je očito, postalo je zapravo nesumnjivo, da je Splitski pisar pisao *Juditu*, ali i reflektirajući o njoj nakon što ju je dovršio, imao cijelo vrijeme pred očima upravo Dantea. U tome pismu, u bilješci na samome kraju, Marulić obavještava Cipika da je napisao *Juditu* i poziva ga da pročita djelo:

Izradio sam jedno djelce u stihu na našem materinjem jeziku, podijeljeno u šest knjiga, koje sadrži istoriju o Juditi i Holofernu. Dopršio sam ga ove prošle korizme i posvetio našem gospodinu kanoniku prvopojcu (parman-ciru). Sačinjeno je na pjesnički način, dođite i pogledajte ga, reći ćete kako

iz Danteova *Novog života* u kojem se razvija pojmovni par za označavanje vernakularnih i latinskih pjesnika.

⁶ Od literature o Danteovu utjecaju na Marulića izdvajam nekoliko naslova s korisnom sintetičkom crtom ili pak s nešto konkretnijom, iako ne nužno uvijek najpreciznijom, argumentacijom: P. Kasandrić, n. dj. (3); Petar Skok, »O stilu Marulićeve 'Judite'«, *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450–1950*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1950, 165–241; Mirko Tomasović, »Marulićevi prijevodi Dantea i Petrarke«, *Čakavska rič*, 2 (1972), 1, 137–145; Tonko Maroević, »Marulova plavca nova«, *Dike ter hvaljenja*, Logos, Split, 1986, 11–19; Svetozar Petrović, »Дантеова терцина у књижевности хрватској и српској«, *Облик и смисао*, Matica srpska, Novi Sad, 1986, 127–161; Ivan Slamniĝ, »Marko Marulić – kozmopolit i patriot«, *Sedam pristupa pjesmi*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1986, 63–79; Joanna Rapacka, »Fragmenti o Maruliću«, *Zaljubljeni u vilu. Studije o hrvatskoj književnosti i kulturi*, Književni krug, Split, 1998, 23–43; Mirko Tomasović, *Marko Marulić Marul. Monografija*, Erasmus naklada – Književni krug Split – *Marulianum* – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb – Split, 1999; Mirko Tomasović, »Nove spoznaje o intertekstualnim dodirima Marulića s Danteom«, *Marulološke rasprave 2000.–2001.*, Konzor, Zagreb, 2002, 99–107; Bratislav Lučin, »Predgovor«, Marko Marulić, *Hrvatski stihovi i proza*, Matica hrvatska, Zagreb, 2018, 9–67.

i slavenski jezik ima svog Dantea. Smjelost koju osjećam kad sam s vama, čini da se mnogo precjenjujem.⁷

Rekao bih da jednostavno nije moguće previše naglasiti važnost toga fascinantnog, čak i dirljivog iskaza. To nije nikakva jeftina dosjetka ili olako izrečena usporedba, već dobro promišljena tvrdnja, ona je jasan pokazatelj Marulićeve svjesnosti o tome što je postigao, ilustracija svijesti o vlastitoj pionirskoj ulozi. Marulić, naravno, ne misli reći da je jednako velik ili jednako važan autor kao Dante, kao ni da je njegova *Judita* jednako veliko djelo kao *Božanstvena komedija*, već uspostavlja funkcionalnu analogiju, tvrdeći da bi *Judita* u hrvatskoj književnosti trebala ispunjavati istu onu ulogu koju je Danteova *Komedija* imala u talijanskoj, a to je uloga prvoga velikog, autorskog epa na narodnom jeziku, kojim se vernakular afirmira kao medij u kojemu mogu biti artikulirani najzahtjevniji i najcjenjeniji književni proizvodi. Pismo Cipiku nastalo je svega tri mjeseca nakon posvete za Dujma Balistrilića i oba ta prozna teksta, svaki na svoj način (jedan ktome na hrvatskom, a drugi na talijanskom), svjedoče o tome da Marulić reflektirajući o *Juditi*, pokušavajući obrazložiti svoju poetiku i namjere svoga književnoga projekta, neprestano poseže za Danteom.⁸

⁷ Marko Marulić, *Sedam pisama*, preveli M. Milošević i B. Glavičić, CM I (1992), 33–53 [37]. Ondje gdje su posrijedi terminološke potankosti koje mogu biti važne za nastanak ili tumačenje Marulićeva pojmovnoga para u kojem se pojavljuju *začinjavci*, pa tako i u ovom primjeru, uz prijevod na hrvatski donosim i izvornik: »Fatto ho una opereta in lengua nostra materna, per rima, distinta in sie libri, nela qual se contien la historia de Judit et Olopherne, fecila questa quadragesima passata et la dedicai a misser lo Primicerio nostro. Conposta è more poetico, venite et vedetila, direte che anchora la lengua schiava ha el suo Dante. Troppo presumere me fa baldanza che ho con vui« (36). Miloš Milošević dobro je primijetio da u tome *post scriptumu* Marulić zapravo varira početak rečenice iz posvete *Judite* koji sam ranije naveo: »Tako ono 'opereta per rima' podsjeća na: 'Evo bo historiju tuj *svedoh u versih* po običaju naših začinjavac', dok 'more poetico' ponavlja misao: 'i jošće po zakonu onih starih poet...'«, Miloš Milošević, »Sedam nepoznatih pisama Marka Marulića«, CM I (1992), 5–31 [9]. Tome opažanju samo bi trebalo dodati da Maruliću informacija o svođenju u stihove po svemu sudeći u posveti stoji sama za sebe, baš kao što samostalno stoji i u pismu Cipiku, da se dakle njezino značenje u toj rečenici vjerojatno ne proteže na *začinjavce*. S druge strane, »more poetico« u pismu ne ponavlja samo misao o *zakonu starih poeta* iz posvete već i onu o *običaju začinjavaca*.

⁸ Sve ako koja od navedenih pojedinosti iz posvete *Judite* i nije direktno preuzeta od Dantea – odnosno ako za neku od navedenih sličnosti između Dantea i Marulića nije moguće dokazati da je posljedica izravna kontakta, već je do nje prije moglo doći posezanjem za raširenim topičkim materijalom – svakako je, kako s pravom primjećuje Joanna Rapacka, nastala u srednjovjekovnoj tradiciji čiji vrhunac predstavlja upravo Dante: »Posve je jasno da su neki od navedenih Marulićevih pogleda, kao i njegova metaforika, mogli potjecati i iz drugih izvora. Ipak, sličnosti s Danteovim stvaralaštvom koje u mnogim aspektima

U kratkim razmatranjima koja slijede neće biti iznesene revolucionarno nove spoznaje, već ću samo promijeniti naglasak, pomaknuti težište, odnosno pristupit ću već poznatim elementima problema iz nešto drukčije perspektive i pokušat ću ih povezati u novu sliku. Vjerujem da je nužno da se posveta *Judite*, pa onda i iskaz o *začinjavcima*, dovedu u čvrstu vezu s Danteom, i to zbog dvaju osnovnih razloga: a) zbog Marulićeve načelne fasciniranosti Danteom, koja je dobro potvrđena u nizu primjera za Danteov utjecaj na Marulića što sam ih maloprije naveo, pa tako i u primjerima iz same posvete i iz pisma Jerolimu Cipiku (začudo, ovaj zadnji je često bio zanemarivan u novijoj prošlosti); b) zbog prirode projekta koji je Marulić pokrenuo s *Juditom*, projekta koji je istovjetan Danteovu, a riječ je o namjeri da se vernakular nobilitira i uzdigne do razine *vulgare illustre*. I Dante i Marulić intenzivno rade na uspostavljanju i oblikovanju umjetničke književnosti na narodnom jeziku, iako Dante u tome, za razliku od Marulića, ima važnih prethodnika, ali i on se nalazi na početku nečega novog, nove faze u razvitku književnosti na narodnom jeziku. Jednostavno sve što znamo upućuje na Dantea kao pouzdan, mjerodavan kontekst za razumijevanje Marulićeva iskaza o *začinjavcima*, kao i mnogočega drugog u posveti *Judite*. Oslonimo li se samo na *Juditu* i na Marulićev književni jezik, to neće biti dovoljno da bismo shvatili što je Marulić namjeravao označiti pojmom *začinjavaca*.

Ako se posveta *Judite* čita pažljivo i ako se pritom ima na umu kontekst što ga osigurava Dante, ne bi smjelo biti velike sumnje da za Marulića *začinjavci* i *poete* označavaju istu diskurzivnu djelatnost koja funkcionira u ponešto različitim kulturnim kontekstima, baš kao što je to slučaj i u Dantea s parom *dicatori per rimalrimatori – poete*. Isto tako, postaje jasno i da se odulji niz zavisnih rečenica koje se nastavljaju na početak rečenice sa *začinjavcima* i *poetama* što sam ga već naveo (»kim nî zadovoljno počitati kako je dilo prošlo, da mnoge načine obkladaju neka je vičnije onim ki budu čitati, naslidujući umitelnu sredbu raskošna kuhača ki na gospočkoj tarpezi ne klade listo varene ali pečene jistvine, da k tomu pridaje saprana i paprana i inih tacih stvari da slaje bude onim ki su prišli blagovati«), odnosi i na jedne i na druge, i na *začinjavce* i na *poete*.⁹ Kako se Marulić našao

predstavlja sumu misaonog i književnog stvaralaštva, vode u one tradicijske krugove u kojima se oblikovala Marulićeva teorijska refleksija.« (J. Rapacka, n. dj. [6], 33).

⁹ Da se taj drugi dio rečenice, ispunjen kulinarskom prisposobom o stilskom obogaćivanju književnoga teksta, odnosi i na jedne i na druge, s pravom je upozoravao Josip Vončina (n. dj. [4], 87, 101, 104), koji, kao što je već istaknuto, u svojoj studiji donosi nekoliko korisnih uvida, primjerice upravo spomenuti uvid o tome da se stilsko kićenje, o kojemu se uglavnom govori u Marulićevoj posveti, jednako odnosi i na *začinjavce* i na *poete* ili zaključak da su *začinjavci* po svemu sudeći bili Marulićevi suvremenici. Ima, međutim, u Vončine i krupnih propusta, od kojih su najteži, osim zanemarivanja Dantea (a koje je vjerojatno pridonijelo nastanku ostalih pogrešaka, jer kontekst što ga osigurava Dante sve čini lakše razumljivim), smještanje *začinjavaca* u sferu izvedbe i usmene kulture, povezivanje spominjanja *začinjavaca* u posveti s odabirom metra u *Juditi* te na temelju toga

pred istim zadatkom kao i Dante, pred zadatkom uspostavljanja umjetničke književnosti na vernakularu, sve upućuje na to da je u poetološkom očitovanju o djelu kojim se taj cilj nastoji ostvariti Marulić svoj par pojmova stvorio po uzoru na spomenuti Danteov binom (*rimatori – poete*), u kojem oba pola označavaju umjetničku, visoku književnost, a ističe se razlika u jezičnome mediju, pa onda zbog toga, u određenoj mjeri, i u kulturnom statusu.

Dante je raspravu o odnosu vernakularnog i antičkog pjesništva pokrenuo iz potrebe da emancipira pjesništvo na narodnom jeziku, da obrani pravo vernakularnih autora da se služe istim stilskim i retoričkim sredstvima kao antički pjesnici. Tome je problemu posvetio cijelo poglavlje u *Novom životu* (poglavlje br. XXV u Barbijevu, br. 16 u Gornijevu izdanju) i to je mjesto za kojim je očito posegnuo Marulić. Na takva razmišljanja Dantea je potaknula upotreba karakterističnih figura poput apostrofe, personifikacije ili prozopopeje – on uspoređuje talijanske i antičke pjesnike kao autore visoke, umjetničke književnosti i zastupa pravo *rimatora* da se služe istim oblikovnim postupcima kao stari pjesnici, na određeni način brani i njihovo pravo da stvaraju književnu fikciju. Neposredan povod za takva razmatranja činjenica je da je sâm u prethodnom poglavlju *Novoga života* uveo Amora kao personifikaciju, pa je smatrao potrebnim da se obrani od potencijalnih prigovora. U tome prethodnom poglavlju (br. XXIV Barbi, br. 15 Gorni) Amor se, naime, ukazuje pripovjedaču, pristupa mu i poučava ga kao savjetodavac i vodič kroz stanje zaljubljenosti, objašnjavajući mu, među ostalim, sličnost Beatrice i Amora te značenje imena jedne druge plemenite gospoje. Evo dvaju primjera Danteova razmišljanja o odnosu vernakularnih i klasičnih, latinskih pjesnika (iz poglavlja br. XXV Barbi, br. 16 Gorni u *Novome životu*):

Činjenica je da je pjesnicima dopuštena veća sloboda izražavanja, negoli proznim piscima, a ti *rimatori* i nisu drugo do li pučki pjesnici, pa je dolično i razumljivo, da je i njima dopuštena veća sloboda izražavanja negoli inim pučkim kazivačima; prema tomu, ako je neki retorički ukras ili figura dopuštena pjesnicima, dopuštena je i *rimatorima*. Ako, dakle, vidimo da su se pjesnici obraćali mrtvim stvarima kao da imaju osjećaja ili razuma te ih učinili da razgovaraju međusobno, i to ne samo predmeti nego i pojmovi (naime, da su pisali o stvarima koje ne postoje i o nebitnim svojstvima kako govore kao da su supstancije ili ljudi) – dopušteno je onom koji kazuje rimom, da učini

isticanje opreke između *začinjavaca* i *starih poeta*, koja da se sastoji upravo u odabranome metru. Razlike među dvjema skupinama autora postoje, prije svega u jezičnome mediju i kulturnom identitetu, ali prave poetičke suprotnosti nema. U Dantea se *rimatori* i *poete* ne nalaze u opreci, oni jesu donekle različiti, ali nisu suprotni, pa to, na isti način, nisu ni Marulićevi *začinjavci* i *poete*.

slično, ali ne bez ikakva razloga, nego s razlogom, koji je poslije moguće objasniti prozom. (103)¹⁰

Nakon toga, iznijevši primjere za figuralni jezik, prije svega za personifikaciju, iz djela nekoliko antičkih pjesnika (Vergilija, Lukana, Horacija i Ovidija), Dante ovako pokušava dodatno obrazložiti, regulirati upotrebu figura:

A da kakva neuka osoba ne bi postala drzovita, kažem da pjesnici nisu tako govorili bez razloga, a da i oni koji rimuju moraju imati u sebi obrazloženje onoga što kažu; jer bila bi velika sramota za onoga koji nešto kazuje rimama, odijevajući to figurama ili retoričkim ukrasima, kada poslije, upitan, ne bi znao sa svojih riječi skinuti takvu odjeću da se ukaže njihov pravi smisao. (103–104)¹¹

U nedovršenoj raspravi *Gozba*, koju je počeo pisati desetak godina nakon što je završio *Novi život* (oko 1304), Dante nastavlja s obranom narodnog jezika. Dok su mu u *Novom životu* pjesnici na narodnom jeziku, *rimatori*, još uvijek striktno povezani s ljubavnim pjesništvom, dakle ljubav im je jedina tema, u *Gozbi* se značenje pojma *rima* izrijeком proširuje na vernakularnu poeziju općenito, pa se onda i značenje pojma *rimatori* implicitno proširuje na vernakularne pjesnike općenito:

Tu treba znati da se »rima« može shvatiti dvostruko, to jest široko i usko: usko je kad se podrazumijeva samo ono podudaranje koje obično postoji u posljednjem i pretposljednjoj slogu; a kad se podrazumijeva šire »rima«

¹⁰ »Onde, con ciò sia cosa che alli poete sia conceduta maggiore licenzia di parlare che alli prosaici dittatori, e questi dicitori per rima non siano altro che poete volgari, degno e ragionevole è che a'lloro sia maggiore licenzia largita di parlare che agli altri parlatori volgari: onde, se alcuna figura o colore rettorico è conceduto alli poete, conceduto è alli rimatori. Dunque, se noi vedemo che li poete ànno parlato alle cose inanimate sì come se avessero senso e ragione, e fattele parlare insieme; e non solamente cose vere, ma cose non vere: cioè che detto ànno, di cose le quali non sono, che parlano, e detto che molti accidenti parlano, sì come se fossero sustanzie e uomini, degno è lo dicitore per rima di fare lo simigliante; ma non senza ragione alcuna, ma con ragione la quale poscia sia possibile d'aprire per prosa.« Navodi na talijanskom iz *Novoga života* preuzimaju se iz izdanja Dante Alighieri, *Opere. Volume primo. Rime, Vita Nova, De vulgari eloquentia*, Mondadori, Milano, 2015. (*Vita Nova* nalazi se na str. 793–1063 [ovdje 966–968]).

¹¹ »E acciò che non ne pigli alcuna baldanza persona grossa, dico che né li poete parlavano così senza ragione, né quelli che rimano deono parlare così non avendo alcuno ragionamento in loro di quello che dicono; però che grande vergogna sarebbe a colui che rimasse cose sotto vesta di figura o di colore rettorico, e poscia domandato non sapesse denudare le sue parole da cotale vesta, in guisa che avessero verace intendimento.« (970–972)

znači sav govor za koji važi stalan broj stopa i njihovo trajanje i sklad, a tako tu riječ u ovome uvodu u pjesmu treba uzeti i shvatiti.¹²

I u nedovršenu spis *De vulgari eloquentia*, koji je nastajao u isto vrijeme kada i *Gozba*, Dante razrađuje pojmovni par koji je formirao još u *Novom životu*, ali kako nema na raspolaganju talijanske pojmove (jer je djelo napisano na latinskome), govori o velikim, pravim pjesnicima (*magni poetae*) i o onima koji stvaraju na pučkom jeziku, ali koji su također pjesnici:

Preispitujući dakle ono što je već rečeno, podsjećam da sam višekrat nazvao pjesnicima one koji stihove slažu na pučkome jeziku. I to sam se bez sumnje svjesno usudio izreći, jer to su odista pjesnici, ako pjesništvo shvatimo u njegovu pravom značenju, a pjesništvo ništa drugo nije doli djelo iznalaženja izraženo u stihovima prema pravilima govorničke i glazbene umjetnosti. Ipak, oni se razlikuju od velikih, to jest pravih pjesnika, po tome što su veliki pjesnici stihove tvorili na pravilnom jeziku i s pravilnim umijećem, dok se oni kako rekosmo prepuštaju slučaju.¹³

¹² Navodi iz prijevoda *Gozbe* preuzimaju se iz izdanja navedenog u bilješci 5, str. 261–430 (ovdje 364), prevoditelj P. Pavličić, a navodi iz izvornika iz izdanja Dante Alighieri, *Opere. Volume secondo. Convivio, Monarchia, Epistole, Egloge, Mondadori*, Milano, 2014. (*Convivio* na str. 89–805). Nešto prije citirane rečenice, u prvoj knjizi *Gozbe*, ovako se brani narodni jezik, doduše u kontekstu govora o proznim djelima: »Jer, iz ovoga će se komentara vidjeti velika vrijednost narodnoga jezika što veli *si*; vidjet će se njegova sposobnost da visoke i nove pojmove izrazi primjereno, dostatno i dostojno, gotovo kao i latinski« (279). Što se tiče termina koji su nama važni, vidjeti, primjerice, u prvoj knjizi »Tako su mnogi, a ne malobrojni oni koji bi htjeli da ih ljudi drže piscima« (281) (»Così sono alquanti, e non pochi, che vogliono che l'uomo li tegna dicitori«, 170) ili u trećoj »[T]u figuru, kad se govori neživim stvarima, retorici nazivaju prozopopeja; a vrlo se često njome služe i pjesnici« (340) (»[E]d è una figura questa, quando alle cose inanimate si parla, che si chiama da li rettorici prosopopeia; ed usanla molto spesso li poeti«, 444).

¹³ Dante Alighieri, *Nauk o pučkom jeziku – De vulgari eloquentia*, preveo V. Vinja, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 1998, 133–135. »Slučaj« s kraja navoda kojemu se vernakularni pjesnici »prepuštaju« ne znači, dakako, potpunu kontingenciju, nego odsutnost, u Danteovo doba, strogo utvrđenih pravila poetike za stvaranje na narodnom jeziku. Zanimljivo je da se prevoditelj u drugoj verziji svoga prijevoda (prva je objavljena u izdanju koje se navodi u bilješci 5) odlučio da *vulgares eloquentes* iz prvog poglavlja rasprave prevede kao »pučke začinjavce« (60–61), a u prvoj ih je verziji bio preveo kao »pučke pjesnike« (443). Vinja je, dakle, Marulićev pojam primijenio u kontekstu za koji i sam mislim da u njemu treba tražiti njegove korijene, postupivši tako možda i pod utjecajem rasprave o *začinjavcima* u domaćoj filologiji. Time je zapravo postavio znak jednakosti između pojmova *vulgares eloquentes*, *dicatori per rima* i *začinjavci*. Dok je Marulić oko 1500. na hrvatskome leksički adaptirao talijanskog Dantea, ovdje se rezultat te Marulićeve adaptacije koristi da bi se Dantea prevelo s latinskog na standard.

Dakle, u Dantea su vernakularni pjesnici, kao što je očito iz svih tih navoda, autori visoke, umjetničke književnosti, iako su zbog različita jezičnog medija kojim se služe nešto nižega statusa i kulturnog ugleda od antičkih autora, ali imaju puno pravo da primjenjuju iste književne postupke i sredstva kao oni.¹⁴ No za koje je od triju spomenutih Danteovih djela najopravdanije pretpostaviti da ga je Marulić doista imao u rukama? Čini se za *Novi život*, na čija terminološka rješenja Marulićev pojmovni par ujedno i najviše podsjeća. Ostala dva djela nisu do 1500. imala tako široku recepciju ni rukopisnu cirkulaciju. Rasprava *De vulgari eloquentia* bila je praktički nepoznata javnosti sve do drugog desetljeća 16. stoljeća, kada ju je otkrio Giovan Giorgio Trissino, a ni *Gozba* u vrijeme kada Marulić piše *Juditu* nije bila široko dostupna izvan firentinskih intelektualnih krugova, iako je jednom bila objavljena kao inkunabula (u Firenci 1490).¹⁵

¹⁴ Za pregled promjena u značenju navedenih ključnih Danteovih pojmova do kojih dolazi u trima spomenutim djelima usp. Francesco Vagni, »dicatore«, *Enciclopedia dantesca*. 2. *CIM-FO*, Istituto della Enciclopedia Italiana, Rim, 1970, 429–430; Antonio Lanci, »poeta«, *Enciclopedia dantesca*. 4. *N-SAM*, Istituto della Enciclopedia Italiana, Rim, 1973, 567–568; Mario Pazzaglia, »rimatore«, *Enciclopedia dantesca*. 4. *N-SAM*, Istituto della Enciclopedia Italiana, Rim, 1973, 951.

¹⁵ Poznato je da Danteovih djela nema na oporučnom popisu knjiga iz Marulićeve knjižnice, pa se čini kao da ih nije imao na svojim policama i radnom stolu. Na tome popisu nema, međutim, ni nekih drugih autora za koje je sigurno da ih je poznao, čak i prevodio, poput Petrarke ili Tome Kempenca, usp. Bratislav Lučin, »*Studia humanitatis* u Marulićevoj knjižnici«, *CM VI* (1997), 169–203. Moguće je da se Danteova djela ipak kriju iza jednog naslova u Marulićevoj biblioteci, a to je *Johannes Bocatius super Dantem*, koji se nalazi u skupini djela o pjesništvu. Taj latinski opis zacijelo označava neko od Boccacciovih talijanskih djela, i to ili komentare uz Danteovu *Komediju* – jer je Boccaccio 1373. i 1374. u Firenci održao predavanja o prvih šesnaest pjevanja *Pakla*, koja su sakupljena u knjigu i često prepisivana – ili, kako se najčešće pretpostavljalo, *Raspravicu u pohvalu Danteu* (*Trattatello in laude di Dante*), nerijetko nazivanu jednostavno *Vita di Dante* (ali katkad i s dugim latinskim naslovom *De origine, vita, studiis et moribus viri clarissimi Dantis Aligerii florentini, poete illustris, et de operibus compositis ab eodem*). To se biografsko djelo obično prepisivalo s *Novim životom*, *Božanstvenom komedijom* i kanconama iz *Gozbe* te stavljalo na čelo tako sastavljena rukopisa. Takvu koncepciju kodeksa osmislio je sam Boccaccio, ostavivši nam nekoliko njezinih inačica zapisanih vlastitom rukom, i ta se zbirka Danteovih djela, s Boccacciovim *Trattatellom* kao svojevrsnim predgovorom ili uvodom, prepisivala kroz 15. stoljeće. Možda naslov iz Marulićeve oporuke označava upravo takav kodeks, pa bi se u tom slučaju pod Boccacciovim imenom, odnosno za njegovom raspravicom, skrivala Danteova djela iz Marulićeve biblioteke, gotovo sigurno *Novi život*, a lako moguće i *Božanstvena komedija*. Opisana povezanost Danteovih i Boccacciovih djela iz rukopisne se tradicije prenijela u kulturu tiska, pa kad je *Vita Nova* prvi put objavljena tiskom (u Firenci 1576), u istoj joj je knjizi pridružen baš Boccacciov *Trattatello*. O rukopisnom tradiranju Danteovih djela i o ulozi koju je Boccaccio u tome odigrao vidi Todd Boli, »Boccaccio, Giovanni«, *The Dante Encyclopedia*, Routledge, London – New York, 2010, 109–115;

Moglo bi se učiniti čudnim da isti problem zaokuplja i Marulića i Dantea, jer dvojicu književnika ipak razdvajaju dva stoljeća, ali kulturni kontekst mogao je biti sličan zbog različitih dinamika razvoja književnih i kulturnih sredina u kojima su dvojica autora stvarala. Osim toga, pitanje književnoga stvaranja na vernakularu i dalje je aktualno u Italiji Marulićeva vremena (kao *questione della lingua*), i to u različitim oblicima, bilo da se u 15. stoljeću raspravlja o ravnopravnosti vernakulara i latinskoga bilo da se kasnije, u 16. stoljeću vodi rasprava o talijanskome narječju koje će postati prestižnim ili temeljem standardizacije. Tako su Danteova razmišljanja o odnosu narodnoga i latinskoga jezika u Italiji Marulićeva vremena i dalje relevantna, još uvijek se spominju i navode. U Danteovu pojmovnome paru, pa gotovo sigurno i u Marulićevu, iako o tome u Splićanina naizgled nema eksplicitnih obrazloženja, barem što se *začinjavaca* tiče, za oba je pola najvažnije odstupanje od svakodnevnoga govora, odnosno urešenost pjesničkoga jezika, artificioznost, stilske figure, književni oblikovni postupci, oni su važniji od sadržaja, od tema u pjesništvu koje se pojmovnim parom označava. Imajući Danteovu koncepciju na umu, postaje jasno da nije toliko važno odgonetnuti tko se krije iza Marulićeva termina (*začinjavci*), odnosno koga je točno njime htio označiti, a pogotovo ne koje je njegovo etimološko porijeklo, koliko je važno shvatiti što je njime namjeravao označiti, odnosno koliko je važno rekonstruirati *kakav tip književnosti* taj pojam označava. Shvati li se drugo na ispravan način, lakše ćemo se približiti prvom, a od etimologije i jezikoslovnih argumenata važnija je spoznaja o kulturnom fenomenu ili kontekstu koji se tim pojmom htio obilježiti. Tu Dante postaje presudan. Obratimo li ipak na trenutak pozornost na etimološke i jezikoslovne argumente, nema prepreke da se zaključi kako je u *začinjavcima* došlo do prijenosa značenja s pojma koji je možda izvorno označavao neku izvedbenu praksu na pojam koji označava stvaranje, pjesnika. Baš poput samoga pojma pjesnika, *začinjavac* je za Marulića mogao biti metonimijom za stvaraoca stihova (na pučkom jeziku), s povijesnim utemeljenjem u uspomeni na izvedbu, pjesmu, na pjevanje ili pjevača. Moguće je da je sam Marulić obavio prijenos značenja, da bi sebi stvorio tehnički termin, ali je vjerojatnije da je do toga prijenosa došlo ranije. I Petar Skok i Franjo Fancev, autori koji su se prije svega bavili lingvističkim argumentima i etimologijom, obojica vjerujući da su *začinjavci* bili izvođači versificiranih svetačkih legendi, dakle pjevači, razdvajali su mjestimice semantiku od etimologije, ostavljajući prostor za maloprije spomenutu mogućnost; štoviše, moglo bi se reći da joj nisu bili posve neskloni. Tako Fancev u kratkom sažetku za izlaganje na slavističkom kongresu u Beogradu, koji se nikad nije održao, tvrdi sljedeće: »Ali kao što se ne može uvijek razabrati da li *pēti* znači *cantare* ili i *versus facere*, *versificare*, tako je često bivalo i s glagolima *začeti*-*začinati*,

Stefano Carrai, »La Vita nova nel Trattatello in laude di Dante«, *Lecture classensi*, 42 (2014), 105–117; Simon Gilson, *Reading Dante in Renaissance Italy: Florence, Venice and the 'Divine Poet'*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018.

kad su postali sinonimima glagolima *pjeti-pjevati*.¹⁶ U Petra Skoka pak, koji je otpočetka rasprave bio sklon *začinjavce* smatrati jednostavno pjesnicima, kaže se sljedeće: »Osnovno je značenje bilo ‘pjevač’. Iz tog se značenja razvilo drugo ‘stihotvorac’ [...] Kako je u stvari osnovno značenje i u *pjevati* i u *začinati* isto, nije čudo što su se radne izvedenice od oba glagola pomiješale.«¹⁷

¹⁶ Franjo Fancev, »Šta su začinavci?«, *III međunarodni kongres slavista (словенских филолога) – IIIme congrés international des slavistes (philologues slaves). Саопштења и реферати – Communications et rapports*, Izdanja odbora, Beograd, 1939, 97–99 [98]. U zadnjem radu o *začinjavcima* koji je objavio zapletenije razrađuje isti uvid: »A ‘začeti pisan’ nije ovakvo značenje dobivalo zato, jer ‘začeti’ može značiti i ‘concipere’, već jer je začinjavac, u korelativu sa začeti-začinati po svojem sekundarnom značenju, a kao sinonim izrazu pjesnik, pored značenja cantor dobivao i značenje versificator. Samo u ovakvoj razvojnoj liniji izraz začinjavac, pored temeljnog značenja praecentor-cantor, mogao je značiti i versificator-poeta. Kad bi se, dakle, i bez naročitih potvrda, smjelo vjerovati, da je začinjavac mogao značiti i poeta, tada u tom pogledu između izraza pjesnik (pisnik), pjesnivac (pisnivac), pjevalac (pivalac), spjevalac (spivalac) i začinjavac u jednu ruku i izraza ‘poet’ u drugu ruku ne bi bilo nikakve razlike«, Franjo Fancev, »Građa za pjesnički leksikon hrvatskoga jezika. *Začeti-začinati-začinjavac-začinka*«, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 15 (1940), 182–200 [199].

¹⁷ Petar Skok, »Sitni prilozi proučavanju pjesničkog jezika naše srednje književnosti«, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 18 (1938), 1–2, 292–301 [293]. Prema Skokovu mišljenju Marulićev je pojam lingvistički kalk od grčkoga ποιητής (poietes), koji prema ποιηtv stoji u istom odnosu kao *začinjavac* prema činiti, sačiniti (sa značenjem stvoriti). Fancev je oštro kritizirao tu Skokovu hipotezu: iako su se u značenjima pojma njih dvojica u osnovi slagali, u etimologiji nisu. Valentin Putanec je relativno nedavno otkrio vrlo sličan južnoslavenski kalk u jednom arapsko-perzijsko-grčko-štokavskom rječniku iz druge polovice 15. stoljeća i taj Putančev nalaz kao da rehabilitira Skokovu pretpostavku da bi *začinjavac* mogao biti prijevod koji polazi od grčkoga ποιηtv. Putanec je upozorio da su pretkraj 15. stoljeća, dakle otprilike u vrijeme kada Marulić stvara *Juditu*, nepoznati južnoslavenski prevoditelji s Balkana za potrebe turskih višejezičnih rječnika u Istanbulu preveli grčko ποιηtv s početi, u značenju *concipere*, stvoriti. Tako stvoren kalk mogao je to značenje izgubiti brzo nakon Marulićeva vremena, ali je očito riječ takva korijena mogla neko vrijeme, u kasnome srednjem vijeku, biti shvaćana kao izraz za stvaralački čin, kojim se označava autor ili pjesnik. Dakle radilo bi se o kalkiranju grčkoga glagola, koji znači prvotno *facere*, slavenskim početi u značenju pjevati, odnosno o kalku za grčku riječ ποιηtv koja znači i činiti i pjevati (»Počni mi dugu pesnu. Koju dugu pesnu da počiju za tebe. Počni mi što je lasno na tebe«). O tome zanimljivom otkriću usp. Valentin Putanec, »Etimološki prinosi (13–15): 13. Ponovno o riječi *začinjavac* i *začinka* 14. Etimologija hrvatskih hapaksa adverba *ožoja*, imenice *ožoja* i adjektiva *ožojan* 15. Dodatak povijesti jezikoslovnih termina *rječnik* i *zvanik* u hrvatskom jeziku«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 22 (1996), 129–152. Nakon toga otkrića Putanec se u svom članku ipak priklonio neobičnoj i, ako mi je kao nelingvistu dopušteno primijetiti,

Ovdje bi trebalo razmotriti još jednu mogućnost – Marulić se mogao slobodno poslužiti Danteovim pojmovnim parom, tako da njegov vernakularni pol (*začinjavci*) značenjski preseli na domaću srednjovjekovnu književnost, u nedostatku razvijene, autorske srednjovjekovne književnosti (ne samo talijanske već i provansalske) koja je Danteu stajala na raspolaganju. Iako bi trebalo uvažiti da je to moguće, ne čini mi se jako vjerojatnim. U Dantea su vernakularni pjesnici ipak »učitelji« (u *De vulgari eloquentia* naziva ih *doctores illustres*), snažno je naglašena njihova autorska uloga, pa bi je po analogiji morali imati i *začinjavci*. Takva nas razmatranja suočavaju s fenomenom tzv. dekontekstualizirajućeg preuzimanja, postupka uobičajenog u književnoj kulturi onoga vremena, u poetici imitacije i kulturi retoričkog. Moguće je a) da Marulić adaptirani pojmovni par nije preuzeo u njegovu potpunom značenju, nego kao puku eruditnu legitimaciju, kao sredstvo da se u čitateljevoj svijesti prizove Dante, da se na njega referira, a da taj preuzeti pojmovni par, u usporedbi s izvornim kontekstom, ne odgovara ničemu u kontekstu koji ga udobljuje, ili b) da je taj dio binoma u Marulića jednostavno manje naglašen nego u Dantea, ili c) da se radi o nekom drugom obliku prenamjene, instrumentalnog preuzimanja ili prilagodbe, što se čini gotovo nužnim u slučaju u kojem se radi o dva stoljeća razmaka i ipak drukčijoj kulturnoj sredini. Slično su postupali mnogi renesansni autori, i u književnim djelima i u poetičkim traktatima, kolažirali su tvrdnje iz tekstova u kojima se arhivira neka drevna, u pravilu antička, kultura, uspostavljajući tako poveznicu s povlaštenim kulturnim diskurzom. Preuzimajući kakav citat, pomičući ga iz njegova izvornoga konteksta i udobljujući u novom, autor bi ga nerijetko resemantizirao, prenamijenio. Ni kontekst Marulićeve posvete ni onaj Danteovih djela ne pružaju čvrsto uporište za takvo gledanje na *začinjavce*. U Marulića je, čini se, ipak sačuvana značenjska osnova Danteova pojmovnoga para, donekle prilagođena novome kulturnome i poetičkome kontekstu. Na kraju krajeva, riječ je o istovjetnu projektu uspostavljanja vernakularne umjetničke književnosti u obojice autora, pa je teško pomisliti da je jedan pol binoma u Marulića (*začinjavci*), na vrlo važnu mjestu u posveti *Judite*, bio potpuno značenjski ispražnjen ili drastično značenjski modificiran. Kao što sam istaknuo, to nije nemoguće, ali mi se čini da je malo vjerojatno.

Mislim također i da je očito kako je tvrdnja »svedoh u versih« informacija o pretakanju u stihove koja stoji kao samostalan podatak, a nije u tijesnoj vezi s ostatkom rečenice, koji se pak odnosi na stilsko ukrašavanje koje provode i *začinjavci i poete*. Marulić nipošto ne želi implicirati da je određeni metar preuzeo od *začinjavaca*, to bi bila odveć partikularna informacija na ovakvu mjestu; on samo ističe da je proznu priču versificirao, i to onako kako to čine i *začinjavci i poete*, što znači stilski ukrašavajući tekst. Uostalom, Marulić na sličan način, kao po sebi važnu informaciju, ističe da je versificirao prozni predložak i na naslovnici same

ne osobito plauzibilnoj tezi o etimologiji pojma *začinjavac* prema kojoj je on adaptirani grecizam iz grčkog *διάκονος*.

Judite («Libar Marka Marula Splicićanina u kom se uzdarži historija svete udovice Judit u versih harvacki složena»), isto se u jednom rukopisu (NSK R 6634) navodi i u naslovnoj bilješki pred *Suzanom* («Ovoj u versih složi Marko Marul Splicićanin»), a slična se bilješka nalazi i pred anonimnom versificiranom legendom o sv. Aleksiju u tzv. *Premudinoj Rapskoj pjesmarici* iz sredine 16. stoljeća: »Počinje život svetoga Alekse u versih hrvaskih«. ¹⁸ Na svim tim mjestima pojavljuje se ista samostalna informacija o svođenju proznoga teksta u verse, a da se pritom nigdje ne namjerava poručiti koji je metar odabran. Po svemu sudeći ni »svedoh u versih« ni *začinjavci* ne donose tako specifične, partikularne informacije kao što se to u literaturi obično tvrdi, naime informacije o tipu versifikacije, versificiranju legendi, pa onda, što se s time nerijetko povezivalo, o tobožnjem izvođenju. Mnogi su sudionici rasprave o *začinjavcima* smatrali da su oni nekakvi pučki izvođači, pjevači, iako je nejasno što bi to bitno Marulić u *Juditi* uopće mogao preuzeti od takvih pučkih izvođača ili iz bilo kakva oblika izvedbe, s obzirom na vrstu književnoga djela koje je stvorio, jer se radi o potpuno različitim oblicima književne proizvodnje. ¹⁹ Kada bi iskaz o svođenju u stihove doista bio čvrsto povezan sa *začinjavcima*, to bi značilo da je Marulić taj dio rečenice, na vrlo važnu mjestu u posveti, ostavio potpuno neobrazloženim, a cjelokupna argumentacija iz toga prvog dijela posvete, i prije i poslije spominjanja *začinjavaca*, inače je vrlo razrađena, elaborirana i upućuje gotovo bez iznimke na »hitro kićenje«, na ukrašavanje teksta, to je ono što Marulića zaokuplja i što za njega predstavlja središnji problem. Uvjeren sam zbog toga da i *začinjavci* značenjski funkcioniraju u takvu kontekstu, koji i Dante, kao što je pokazano, osigurava. Osim toga, pojam *začinjavaca* je i sintaktički povezan s ostatkom argumentacije o »kićenju« – najprije uzročnim veznikom »bo« na samom početku rečenice, a zatim i dodatnim sastavnim »i jošće« pred zakonom »onih starih poet«. Kao što o Maruliću u svom predgovoru s pravom kaže Petar Kasandrić, on »uvijek bira riječi i ne stavlja ni jedne, gdje ne ide«, pa tako valjda nije to učinio ni na početku rečenice spominjući svođenje

¹⁸ Za posljednje usp. Vjekoslav Štefanić, »Još Marulićevih stihova«, *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450 – 1950*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1950, 279–298 [294]. Štefanić taj tekst vidi kao »krasan primjer« versificiranja proznih svetačkih legendi, što je po njemu »morao biti tipičan posao Marulićeve generacije« (288).

¹⁹ S pravom je precizno istaknuo Svetozar Petrović pišući o odnosu *Judite* prema folkloru i izvedbi: »Odsutnost izrazitih znakova 'utjecaja narodne poezije' u tom spjevu ne privlači pažnju dok se ne primijeti da je ona posljedica dosljedno provedenog i umjetnički značajnog negativnog odnosa prema usmenoj epskoj tradiciji. Marulić je, nalazimo, u svojoj preradi biblijske priče bio u prvom redu vođen baš nastojanjem da izbjegne ono što je, poznavanjem vlastite narodne poezije, mogao smatrati karakterističnim za usmenu narativnu tehniku«, Svetozar Petrović, »Poetika tradicije: 'utjecaj narodne poezije' u jednoj pregršti renesansnih tekstova«, *Poetyka i stylistyka słowiańska*, Polska Akademia Nauk – Komitet Słowianoznawstwa, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1973, 61–71 [62].

u verse u blizini *začinjavaca*.²⁰ Sve da je Marulić i htio reći da je preuzeo određeni metar od *začinjavaca*, morao bi valjda biti svjestan da mu metar ipak nije isti kao u Dubrovniku, jer njegov dvostruko rimovani dvanaesterac nije ternarno fraziran kao dubrovački, u kojem se polustihovi od šest slogova dodatno dijele na trosložne cjeline. Ta se tvrdnja onda nikako ne bi mogla odnositi na dubrovačke pjesnike Šiška Menčetića i Džoru Držića (kao što to misli Josip Vončina), već samo na pjesnike koji su se služili dvostruko rimovanim dvanaestercem koji nije četverodijelan. I sam Dante svoj pojmovni par povezuje sa stihom, zapravo visoku književnost s versificiranjem, ali ne s nekim posebnim tipom metra.

Iz svega što sam iznio jasno je da smatram kako su prethodni proučavatelji koji su *začinjavce* povezivali s izvođenjem, s pučkim pjevanjem i bratovštinama – griješili. Nema toga što je Marulić, pišući ep poput *Judite*, pokušavajući ostvariti književni projekt koji je zacrtao, i pritom se gotovo sigurno oslanjajući na Dantea, mogao preuzeti od uličnih pjevača, pjevača u crkvi ili bratovštinama, kao ni od svojih priprostih anonimnih srednjovjekovnih prethodnika.²¹ U njih nema ničega nalik »hitru kićenju« koje Marulić slijedi. U *začinjavcima* treba vidjeti Maruli-

²⁰ P. Kasandrić, n. dj. (3), LXI. Da je Marulić u posveti *Judite* naglasio prije svega kićenje, ukrašavanje sadržaja, primijetili su, bez obzira na to kakve su zaključke iz toga opažanja izveli, i Branko Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga I. Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 1913, 106; Zvonimir Kulundžić, »Problem Marulićevih takozvanih 'začinjavaca'«, *Ta rič hrvacka starinska naša draga... ča zvoni kroz stolića. Rasprave iz starije hrvatske književnosti od Marulića do Matoša*, Nezavisna autorska naklada, Zagreb, 1977, 79–204 [137–140]; Marin Franičević, *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1983, 100–104.

²¹ Vidjeti, primjerice, upravo bizarne tvrdnje iz radova Josipa Bratulića u kojima se aktivnosti *začinjavaca* uspoređuju s bečarcem, gangom i partizanskim kolom. Prema Bratuliću, »[z]ačinjavac se svojim stvaralaštvom nije odvajao od svoje sredine, on je izašao iz srednjovjekovnog i folklornog shvaćanja o književnosti o njenoj originalnosti i o svom vlastitom doprinosu u njoj. Po tome upravo začinjavci spajaju srednjovjekovno s narodnim stvaralaštvom, a ovakvo shvaćanje je ostalo prisutno na našem narodnom prostoru sve do naših dana«. Za ovoga autora *začinjavci* su isključivo povezani sa srednjovjekovnom tradicijom, anonimnošću, izvedbom, *začinjavac* je »u prvom redu predvodnik pjevanja u crkvi, na sastancima bratima, ali i na pučkim svečanostima, uz igru i zabavu«. Bratulić čak pretpostavlja da je Marulić *Juditu* zamislio za izvođenje, pred pukom koji će njezine stihove onda ponavljati, otpijevajući; usp. Josip Bratulić, »Najstarija hrvatska poezija i začinjavci« i »Hrvatska srednjovjekovna poezija«, *Sjaj baštine. Rasprave i članci o hrvatskoj dopreporodnoj književnosti*, Književni krug, Split, 1990, 57–69 i 71–92 (67 i 66). Ružica Pšihistal je u već spomenutom radu (n. dj. [2]) dala opsežan i na svoj način koristan pregled literature o *začinjavcima*, ali ponekad je u njemu, pokušavajući sintetizirati građu, nizala međusobno suprotstavljene stavove ne odlučujući se pritom ni za jedan od njih, što nije tako rijetka boljka u novijim radovima u kojima se gomilaju reference na stručnu literaturu. Kada je konačno na kraju studije zauzela vlastiti stav, Pšihistal je promašila, povela se za Bratulićem i *začinjavce* pronašla među članovima bratovština i pučkim pjevačima, u

ćeve suvremenike ili njegove neposredne, njemu vremenski bliske a nama danas nepoznate prethodnike, u svakom slučaju autore koji pripadaju visokoj kulturi, koji ukrašavaju svoje tekstove, autore »kim nî zadovoljno počitati kako je dilo prošlo«, baš kao ni *poetama*. To su mogli biti prvi dubrovački pjesnici, Šišmundo Menčetić i Džore Držić, ili pak neki autori iz Dalmacije (koji nam danas nisu pobliže poznati, možda Marulićevi sugrađani), ili i jedni i drugi. Dubrovački ljubavni pjesnici itekako zadovoljavaju odredbu da im »nî zadovoljno počitati kako je dilo prošlo«, ima u njihovoj ljubavnoj lirici, i u ponekome djelu drukčije žanrovske pripadnosti, i pripovijedanja i ukrašavanja, iako nešto drukčijeg nego u klasičnoj epici.²² Zanimljivo je da se *dicitori per rima* u *Novome životu* odnose samo na ljubavnu liriku na pučkom jeziku, tek će se u kasnijim Danteovim djelima njihova djelatnost proširiti na sve književne sadržaje; dakle, ako su *začinjavci* u Marulića Šiško i Džore, poklapanje s Danteom iz *Novoga života* bilo bi potpuno. Za sintagmu »po običaju naših začinjavac« dugo se vjerovalo, a i danas takvo mišljenje prevladava, da se odnosi na naše anonimne srednjovjekovne pjesnike. To se mišljenje naselilo u naslove znanstvenih knjiga i uvriježilo u struci, osobito među medievistima, ali na temelju shvaćanja Marulićeva pojmovnoga para koje sam ovdje pokušao ukratko izložiti očito je da ga nije lako, a ni uputno, podržati.²³

izvedbi i tradicijskoj kulturi, pa je tako i jedan od posljednjih pokušaja da se progovori o *začinjavcima* otišao u krivom smjeru.

²² Bi li »naši začinjavci« mogli označavati i domaće latiniste, nove *poete*? I oni ukrašavaju, i oni se bave kićenjem, poput starih pjesnika. Tako je mislio vrlo mladi Vodnik, tada još uvijek prezimena Drechsler, usp. Branko Drechsler, *Prvi hrvatski pjesnici*, Vladimir Jelovšek, Prag, 1901, 24, od čega je kasnije odustao u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti*. I dobro da je odustao – domaći latinisti bi za Marulića bili pjesnici/poete općenito, kao i Talijani koji pišu na latinskome, od starih bi se *poeta* razlikovali po tome što su mlađi (i što su »naši«), a reklo bi se da ovo »naših začinjavac« za Marulića ipak označava posebnu domaću kulturnu komponentu, koja je valjda morala biti i jezična. Tu smo opet pred rekonstruiranjem Danteova binoma, koji sve čini razumljivijim i koji se temelji na opreci vernakular/latinski, što je jedina opreka koja postoji među polovima toga binoma, i u Dantea i u Marulićevoj adaptaciji. I Dante je *rimator* kada piše na talijanskom, pa je i Marulić *začinjavac* kada piše na hrvatskom. U Dantea taj pojam pokriva i prošlost i sadašnjost, a u Marulića samo sadašnjost i eventualno vrlo blisku, nedavnu prošlost, jer na narodnom jeziku u daljoj prošlosti nema ničega što bi predstavljalo takav tip književne proizvodnje.

²³ Na kraju još jedan komentar stanja istraživanja, u nekima od važnijih, intrigantnijih ili novijih radova, a s obzirom na zaključke do kojih se došlo u ovoj studiji. Petar Skok u svome radu iz *Zbornika Marka Marulića* (n. dj. [6]) rado ističe sličnosti između Dantea i Marulića (tj. *Judite*), pa bi se očekivalo da pokloni više pažnje Danteovu pojmovnom paru iz *Novoga života*. On ga spominje, posvećuje mu najviše prostora u jednoj bilješci (br. 19, na str. 240) i pokušava ga uklopiti u svoja razmišljanja o *začinjavcima*, ali to čini na pogrešan način, završavajući poput mnogih drugih u zaključku o priprostim piscima hipotetičkih svetačkih legendi, u kojima nije bilo stilskoga kićenja. Osebusjni Zvonimir Kulundžić, zanimljivo, shvatio je bliskost Dantea problemu *začinjavaca* i opsežno citirao iz nekih

Danteovih djela (ali ne iz *Novog života*), samo da bi onda, bez ikakva valjanog obrazloženja, odbacio njegovu važnost, smatrajući tumačenje *začinjavaca* pomoću Danteova pojmovnoga para mehaničkom i nekritičkom primjenom »talijanske šeme«. Umjesto toga *začinjavce* je u ekscentričnom zaključku proglasio kuharima, i to u doslovnom značenju te riječi, videći ih kao Marulićevu verbalnu igrariju posuđenu iz srednjovjekovne *ars culinaria*. Pritom za cijele opsežne studije proturječi samome sebi jer su mu *začinjavci* najprije pjevači, izvođači, zatim postaju fantazijom, kulinarskom metaforom, a na kraju doista kuharima; usp. Z. Kulundžić, n. dj. (19). U poznatoj monografiji o Marku Maruliću Mirka Tomasovića (n. dj. [6]) tvrdnje o *začinjavcima* su proturječne i nedosljedne. Iako Tomasović na više mjesta ističe vezu s Danteom, pa i s njegovim pojmovnim parom iz *Novoga života*, što je svakako vrijedno pohvale i po čemu se Tomasović izdvaja među književnim povjesničarima, iz toga nije izvukao odgovarajuće zaključke. Pokušavajući sintetizirati sve što se o *začinjavcima* prije njega pretpostavljalo u struci, dovodi ih u vezu s koječime – mjestimice ih svodi na odabir metra, mjestimice na pobožnu tematiku, povezuje ih s izvedbom, ponekad tvrdi da pripadaju srednjem vijeku, a kadšto su Marulićevi suvremenici. Konačno, u jednom od posljednjih priloga problematici, oduljem članku posvećenom *začinjavcima* u leksikografskom priručniku, Danteu se dogodilo da uopće ne bude spomenut, usp. Lahorka Plejić Poje, »Začinjavci«, *Hrvatska književna enciklopedija*, 4 S-Ž, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2012, 495. Do takva je propusta vjerojatno došlo zbog toga što se autorica sastavljajući svoj članak prečvrsto oslonila na spominjanu Vončininu studiju, u kojoj se, kao što sam već napomenuo, neopravdano minorizira Danteov utjecaj na nastanak koncepcije *začinjavaca*.

PRILOG 1

Posveta *Judite* preuzima se iz izdanja Marko Marulić, *Judita*, priredio Bratislav Lučin, Matica hrvatska – Književni krug Split – *Marulianum*, Zagreb – Split, 2021, str. 53–54. Izostavljene su bilješke i numeracija paragrafa.

POČTOVANOMU U ISUKARSTU
 POPU I PARMANCIRU SPLICKOMU
 GOSPODINU DOM DUJMU BALISTRILIĆU,
 KUMU SVOMU,
 MARKO MARULIĆ
 UMILJENO PRIPORUČEN' JE Z DVORNIM POKLONOM
 MILO POSKITA

Sih dan svetih korizmenih, počtovani u Isukarstu gospodine i kume moj dragi dom Dujme, privračajući ja pisma Staroga testamenta namirih se na historiju one počtene i svete udovice Judite i preohologa Oloferna, koga ona ubivši, oslobodi svu zemlju izraelsku jur od nadvele pogibili.

Tuj historiju čtući, ulize mi u pamet da ju stumačim našim jazikom, neka ju budu razumiti i oni ki nisu naučni knjige latinske aliti djačke. Da od te stvari hoteći Tvomu otačastvu, obojega jazika dobro umiću, dar prikazati, odlučih naslidovati hitrost ditce one ki o mladom litu starijih svojih darijući, naranče nadiju mirisnimi zel'ji, mažuranom, rusmarinom, rutom; umitelno naprave dar svoj, da zloćudo loveći povekše uzdarje. Ja put zloćudi njih ne perim, da samo onogaj hitra kićen'ja, jer inoga uzdarja od Vas ne išćem nego ko sam vele od prf našao: ljubav pravu i svaršenu u Isukarstu, ku mi stanovito nosite veće ner sam dostojan, da koliko se pristoji pitomščini Vašoj ka svakomu prikloniti i prijaznivi. Tu poni hitrost, kako dim, naslidujuć, usilovah se rečenu historiju tako napraviti kako bude nikimi izvanjskimi urehami i uglajen'jem i ulizan'jem i razlicih masti čirsan'jem obnajena; a to da ne rečete da Vam poklanjam onuže žita rukovet koju u Vaših knjigah polju nahodite. Zaisto je onaje rukovet, da mnozim cvitjem obkićena. Kada ju dobro razgledate, reći ćete: prominila je lice kakono voćina stabla premaliti, kada najveće veselo cvasti budu.

Evo bo historiju tuj svedoh u versih po običaju naših začinjavac i jošće po zakonu onih starih poet, kim nř zadovoljno počitati kako je dilo prošlo, da mnoge načine obkladaju neka je vičnije onim ki budu čtiti, naslidujuć umitelnu sredbu raskošna kuhača ki na gospockoj tarpezi ne klade listo varene ali pečene jistvine, da k tomu pridaje saprana i paprana i inih tacih stvari da slaje bude onim ki su prišli blagovati. Ništar manje, da prem dar moj nř tolika dostojanstva, uzdan sam

u Vašu dobrotu da ćete ga ljubeznivo prijati cića priproste pitomščine i sartčene prijazni ka je od davna meju nami.

Eto k Vam gre Judita gospoja ma visoko počtovana, more biti ne s manjom urehom nego kada se ukaza Olofernu, ne da Vas kako i njega tim prihini, da prija pokripi u uzdaržan'ju svete čistoće, prid oči Vaše ponesši i postavivši sve lipote, krasosti, kriposti, dike i slave svoje, kimi se je urešila vele plemenitije i gizdavije nego keno se reše svilom, zlatom i biserom; a znajući da će moći tako počteno pribivati pod strihom Vašom kako je nigda pribivala u Betuliji pod svojom. Kada se budete s njom pitomo razgovarati, daržu da ju ćete pohvaliti ne manje ner veli pop Elijakim, ki od Jerozolime dojde sa svimi leviti u Betuliju vidit ju, čuvši sartca sminost, dila hrabrost i čudnovatu svetinju života nje. S toga joj dâ hvale izvarsne, časti dostojne, uzvišen'je visoko i poljubljen'je čisto, duhovno, pobožno, nijednom trohom nedostojna poželin'ja ockvarnjeno, kako se svetim pristoji i slugam Božjim podoba. I Vi poni dvorno ju primite, dobrovoljno nastanite, i ku vazda hvalite dilom, tu pohvalite i ustmi, jer je naučna hvaljena biti, navlastito od svetoga reda Vašega popovskoga. Nju primite, a meni zapovite: zapovidem Vašim služba ma vazda je pripravna da izvarši ča budete veliti, koliko joj bude uzmožno. Mir i milost Gospodina našega Isukarsta budi vazda s Vami. Amen.

Od rojen'ja Isukarstova u püti godišće parvo nakon tisuća i pet sat, na dva-deset i dva dni miseca aprila. U Splitu gradu.

PRILOG 2

Poglavlje iz Danteova *Novog života* koje je relevantno za temu ove studije donosi se u izvorniku i u prijevodu na hrvatski. Najprije se donosi iz Gornijeve izdanja *Novoga života* (tamo je to poglavlje br. 16, u starijemu Barbijevu izdanju br. XXV), a preuzeto je iz Dante Alighieri, *Opere. Volume primo. Rime, Vita Nova, De vulgari eloquentia*, prir. Claudio Giunta, Guglielmo Gorni, Mirko Tavoni, Mondadori, Milano, 2015. (*Vita Nova* nalazi se na str. 793–1063, poglavlje br. 16 na str. 962–972). Prijevod Mirka Tomasovića i Tonka Maroevića preuzet je iz izdanja Dante Alighieri, *Djela. Knjiga prva*, Sveučilišna naklada Liber – Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1976. (*Novi život* nalazi se na str. 67–123, a ovo poglavlje na str. 102–104). I iz izvornika i iz prijevoda izostavljene su bilješke.

A)

16. Potrebbe qui dubitare persona degna da dichiararle ogni dubitazione, e dubitare potrebbe di ciò che io dico d'Amore come se fosse una cosa per sé, e non solamente sostanza [separata da materia, cioè] intelligenza, ma sì come fosse sostanza corporale: la quale cosa, secondo la verità, è falsa, ché Amore non è per sé sì come sostanza, ma è uno accidente in sostanza. [2] E che io dica di lui come se fosse corpo, ancora come se fosse uomo, appare per tre cose ch'io dico di lui. Dico che lo vidi venire: onde, con ciò sia cosa che venire dica moto locale, e localmente mobile per sé, secondo lo Filosofo, sia solamente corpo, appare che io ponga Amore essere corpo. Dico anche di lui che ridea, e anche che parlava; le quali cose paiono essere proprie dell'uomo, e specialmente essere risibile; e però appare ch'io ponga lui essere uomo. [3] A cotale cosa dichiarare, secondo che è buono a presente, prima è da intendere che anticamente non erano dicitore d'amore in lingua volgare, anzi erano dicitore d'amore certi poete in lingua latina; tra noi, dico – avegna forse che tra altra gente adivenisse (e adivegna ancora, sì come in Grecia) – non volgari, ma litterati poete queste cose trattavano. [4] E non è molto numero d'anni passati che apparirono prima questi poete volgari; ché dire per rima in volgare tanto è quanto dire per versi in latino, secondo alcuna proporzione. E segno che sia picciolo tempo, è che se volemo cercare in lingua d'oco e in quella di sì, noi non troviamo cose dette anzi lo presente tempo per CL anni. [5] E la cagione per che alquanti grossi ebbero fama di sapere dire, è che quasi fuoro li primi che dissero in lingua di sì. [6] E lo primo che cominciò a dire sì come poeta volgare si mosse però che volle fare intendere le sue parole a donna, alla quale era malagevole d'intendere li versi latini. E questo è contra coloro che rimano sopra altra matiera che amorosa, con ciò sia cosa che cotale modo di parlare fosse dal principio trovato per dire d'amore. [7] Onde, con ciò sia cosa che alli poete sia conceduta maggiore licenzia di parlare che alli prosaici dittatori, e questi dicitore per rima non siano altro che poete volgari, degno e ragionevole è che a'loro sia maggiore licenzia largita di parlare che agli altri parlatori volgari: onde, se alcuna figura o colore rettorico è conceduto alli poete, conceduto è alli rimatori. [8] Dunque, se noi vedemo che li poete àno parlato alle cose inanimate sì come se avessero senso o ragione, e fattele parlare insieme; e non solamente cose vere, ma cose non vere: cioè che detto àno, di cose le quali non sono, che parlano, e detto che molti accidenti parlano, sì come se fossero sustanzie e uomini, degno è lo dicitore per rima di fare lo simigliante; ma non senza ragione alcuna, ma con ragione la quale poscia sia possibile d'aprire per prosa. [9] Che li poete abbiano così parlato come detto è, appare per Virgilio, lo quale dice che Iuno, cioè una dea nemica delli Troiani, parlò ad Eolo, signore delli vènti, quivi nel primo dello Eneida «Eole, nanque tibi», e che questo signore le rispuose quivi «Tuus, o regina, quid optes explorare labor; michi iussa capessere fas est». Per questo medesimo poeta parla la cosa che non è animata alle cose animate, nel secondo dello Eneida quivi «Dardanide duri». Per Lucano parla la cosa animata alla cosa inanimata quivi

B)

Osoba, dostojna da joj se razjasni svaka sumnja, mogla bi ovdje sumnjati o onomu što govorim o Amoru, kao da je stvar po sebi, a ne tek misaona supstancija, – dakle, kao da bi bio i tjelesna supstancija; koje je stajalište, glede istine, neispravno; jer Amor po sebi nije supstancija, nego nebitno svojstvo supstancije. A što govorim o njemu kao da je tjelesan, štoviše, kao da je čovjek, činim to zbog triju razloga, koje iznosim o njemu. Kažem kako ga vidjeh dolaziti; prema tomu, budući da dolaziti znači mijenjati mjesto, a ako slijedimo Filozofa, jedino je tijelo sposobno po sebi mijenjati mjesto, proishodi da držim da je Amor tjelesan. Kažem o njemu također da se smijao, čak da je i govorio; koje su osobine svojstvene ljudima, a navlastito smijeh; i zato je jasno da ga držim čovjekom. Da se takva stvar objasni, što ovdje treba učiniti, ponajprije treba shvatiti, da u staro doba nije bilo ljuvenih pjesnika u pučkom jeziku, nego su o ljubavi govorili samo pjesnici na latinskom jeziku; kod nas bijaše tako, kažem, premda se možda i među drugim narodima zbivalo i još zbiva, kao u Grčkoj, da o tomu nisu govorili pučki nego učeni pjesnici. I nema mnogo godina da se prvi put pojaviš ti pučki pjesnici; a govoriti rimom u pučkom jeziku slično je govoriti stihom u latinskomu, samo prema različitim pravilima. A po tomu se vidi da je prošlo tek malo vremena da su se oni pojavili što, ako tražimo u jeziku *oc* i u jeziku *si*, nećemo naći pjesama koje bi bile starije od stotinu i pedeset godina. A razlog zbog kojeg neki nespretni stihotvorci stekoše slavu kao pjesnici sastoji se u tomu što oni bijahu gotovo prvi, koji se izražavahu u jeziku *si*. Prvi koji se počeo izražavati kao pučki pjesnik bi potaknut željom da svoje riječi učini razumljivim i gospođi, koja nije mogla razumjeti latinskih stihova. To govori protiv onih koji rimuju i drugi sadržaj, a ne samo ljuveni, jer je zapravo taj način izražavanja od početka iznađen za ljuveno pjesništvo. Činjenica je da je pjesnicima dopuštena veća sloboda izražavanja, negoli proznim piscima, a ti rimatori i nisu drugo do li pučki pjesnici, pa je do lično i razumljivo, da je i njima dopuštena veća sloboda izražavanja negoli inim pučkim kazivačima; prema tomu, ako je neki retorički ukras ili figura dopuštena pjesnicima, dopuštena je i rimatorima. Ako, dakle, vidimo da su se pjesnici obraćali mrtvim stvarima kao da imaju osjećaja i razuma te ih učinili da razgovaraju međusobno, i to ne samo predmeti nego i pojmovi (naime, da su pisali o stvarima koje ne postoje i o običnim svojstvima kako govore kao da su supstancije ili ljudi) – dopušteno je onom koji kazuje rimom, da učini slično, ali ne bez ikakva razloga, nego s razlogom, koji je poslije moguće objasniti prozom. Da su pjesnici tako govorili, kao što je rečeno, imamo primjer u Vergilija, koji kaže da Junona, to će reći božica neprijateljica Trojancima, govoraše Eolu, gospodaru vjetrova, u prvom pjevanju *Eneide*: »Eole namque tibi«, i da je ovaj odgovorio: »Tuus, o regina, quid optes explorare labor; michi iussa capessere fas est«. U tog istog pjesnika govori neživa stvar živim stvarima u trećem pjevanju *Eneide*: »Dardanide duri«. U Lukana govori živa stvar mrtvoj stvari: »Multum Roma, tamen debes civilibus

«Multum, Roma, tamen debes civilibus armis». Per Orazio parla l'uomo alla sua scienza medesima sì come ad altra persona; e non solamente sono parole d'Orazio, ma dicele quasi recitando lo modo del buono Homero, quivi nella sua Poetria «Dic michi, Musa, virum». Per Ovidio parla Amore, sì come se fosse persona umana, nel principio del libro ch'è nome Libro di Remedio d'Amore quivi «Bella michi, video, bella parantur, ait». E per questo puote essere manifesto a chi dubita in alcuna parte di questo mio libello. [10] E acciò che non ne pigli alcuna baldanza persona grossa, dico che né li poete parlavano così senza ragione, né quelli che rimano deono parlare così non avendo alcuno ragionamento in loro di quello che dicono; però che grande vergogna sarebbe a colui che rimasse cose sotto vesta di figura o di colore rettorico, e poscia domandato non sapesse denudare le sue parole da cotale vesta, in guisa che avessero verace intendimento. E questo mio primo amico e io ne sapemo bene di quelli che così rimano stoltamente.

armis«. U Horacija obraća se čovjek samom umijeću kao drugoj osobi; i to nisu samo Horacijeve riječi, jer ih on izriče u svojoj *Poetici* tako kao da prenosi slog dičnog Homera: »Dic michi Musa, virum«. U Ovidija govori Amor kao ljudska osoba u početku knjige koja se nazivlje *Lijekovi od ljubavi*: »Bella michi, video, bella parantur, ait«. Zato ovo može biti jasno onomu koji bi sumnjao u bilo koji dio moje knjižice. A da kakva neuka osoba ne bi postala drzovita, kažem da pjesnici nisu tako govorili bez razloga, a da i oni koji rimuju moraju imati u sebi obrazloženje onoga što kažu; jer bila bi velika sramota za onoga koji nešto kazuje rimama, odijevajući to figurama ili retoričkim ukrasima, kada poslije, upitan, ne bi znao sa svojih riječi skinuti takvu odjeću da se ukaže njihov pravi smisao. A moj prvi prijatelj i ja dobro znamo one koji tako budalasto rimuju.

POPIS LITERATURE

- Alighieri, Dante, *Djela. Knjiga prva. Novi život, Rime, Gozba. O umijeću govorenja na pučkom jeziku, Monarhija, Poslanice, Ekloge, O položaju i obliku vode i zemlje*, prir. Frano Čale i Mate Zorić, Sveučilišna naklada Liber – Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1976.
- Alighieri, Dante, *Nauk o pučkom jeziku – De vulgari eloquentia*, prev. V. Vinja, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 1998.
- Alighieri, Dante, *Opere. Volume primo. Rime, Vita Nova, De vulgari eloquentia*, prir. Claudio Giunta, Guglielmo Gorni, Mirko Tavoni, Mondadori, Milano, 2015.
- Alighieri, Dante, *Opere. Volume secondo. Convivio, Monarchia, Epistole, Egloge*, prir. Gianfranco Fioravanti, Claudio Giunta, Diego Quaglioni, Claudia Villa, Gabriella Albanese, Mondadori, Milano, 2014.
- Boli, Todd, »Boccaccio, Giovanni«, *The Dante Encyclopedia*, ur. Richard Lansing, Routledge, London – New York, 2010, 109–115.
- Bratulić, Josip, »Hrvatska srednjovjekovna poezija«, *Sjaj baštine. Rasprave i članci o hrvatskoj dopreporodnoj književnosti*, Književni krug, Split, 1990, 71–92.
- Bratulić, Josip, »Najstarija hrvatska poezija i začinjavci«, *Sjaj baštine. Rasprave i članci o hrvatskoj dopreporodnoj književnosti*, Književni krug, Split, 1990, 57–69.
- Carrai, Stefano, »La Vita nova nel Trattatello in laude di Dante«, *Letture classensi*, 42 (2014), 105–117.
- Derossi, Julije, »Raščlamba Marulićeva teksta o začinjavcima«, *Marulić*, 2 (1978), 153–159.
- Derossi, Julije, »Maruliću Marulićevo«, *Marulić*, 4 (1978), 373–375.
- Derossi, Julije, »Začinjavcologija rediviva«, *Marulić*, 6 (1978), 545–547.
- Drechsler, Branko, *Prvi hrvatski pjesnici*, Vladimir Jelovšek, Prag 1901.
- Fancev, Franjo, »Dubrovačka pjesma 16 stoljeća u očekavljenom prijepisu«, *Zbornik iz dubrovačke prošlosti. Milanu Rešetaru o 70-oj godišnjici života prijatelji i učenici*, Knjižara Jadran, Dubrovnik, 1931, 245–256.
- Fancev, Franjo, »Starija hrvatska književnost u današnjim srednjoškolskim udžbenicima«, *Hrvatska revija*, 10 (1937), 11, 589–603.
- Fancev, Franjo, »Šta su začinjavci?«, *III међународни конгрес слависта (словенских филолога) – IIIème congrés international des slavistes (philologues slaves). Саопштења и реферати – Communications et rapports*, Izdanja odbora, Beograd, 1939, 97–99.
- Fancev, Franjo, »Dva sitna priloga: 1. Uz 220. stih Čubranovićeve 'Jeđupke'; 2. Res incantatae i Marulićevi 'Začinjavci'«, *Nastavni vjesnik*, XLVII (1939–1940), 1–6, 41–52.

- Fancev, Franjo, »Dubrovnik u razvitku hrvatske književnosti«, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 52 (1940), 104–139.
- Fancev, Franjo, »Građa za pjesnički leksikon hrvatskoga jezika. Začeti–začinati–začinjavac–začinka«, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 15 (1940), 182–200.
- Franičević, Marin, »Izvori i tokovi hrvatske renesansne književnosti«, *Čakavski pjesnici renesanse*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969, 7–46.
- Franičević, Marin, *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1983.
- Gilson, Simon, *Reading Dante in Renaissance Italy: Florence, Venice and the 'Divine Poet'*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018.
- Hercigonja, Eduard, *Srednjovjekovna književnost*, Sveučilišna naklada Liber – Mladost, Zagreb, 1975.
- Hercigonja, Eduard, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1994.
- Hraste, Mate, »Crtice o Marulićevoj čakavštini«, *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450 – 1950*, ur. Josip Badalić i Nikola Majnarić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1950, 243–277.
- Kasandrić, Petar, »Marko Marulić. Život i djela«, Marko Marulić, *Judita*, Matica hrvatska, Zagreb, 1901, XI–LXXI.
- Kasandrić, Petar, »O 'Juditi' Marka Marulića«, *Glasnik Matice Dalmatinske*, 1 (1901–02), 1–20.
- Kolumbić, Nikica, *Po običaju začinjavac. Rasprave o hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Književni krug, Split, 1994.
- Kolumbić, Nikica, »Milčetić o Marulićevim prethodnicima«, *Zbornik o Ivanu Milčetiću – književnom povjesničaru, filologu i etnologu. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Varaždin – Malinska, 19. – 20. travnja 2001., Varaždin, 16. studenoga 2001.*, ur. Tihomil Maštrović, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Matica hrvatska Varaždin, Zagreb, 2002, 45–50.
- Kolumbić, Nikica, »Marko Marulić na prijelazu iz srednjega vijeka u renesansu«, *Poticaji i nadahnuća. Studije i eseji iz starije hrvatske književnosti*, Dom i svijet, Zagreb, 2005, 43–66.
- Kombol, Mihovil, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1945.
- Kombol, Mihovil, »O Marku Maruliću«, Marko Marulić, *Judita*, Zora, Zagreb, 1950, 7–22.
- Kulundžić, Zvonimir, »Problem Marulićevih takozvanih 'začinjavaca'«, *Ta rič hrvacka starinska naša draga... ča zvonu kroz stolića. Rasprave iz starije hrvatske književnosti od Marulića do Matoša*, Nezavisna autorska naklada, Zagreb, 1977, 79–204.

- Lanci, Antonio, »poeta«, *Enciclopedia dantesca. 4. N-SAM*, Istituto della Enciclopedia Italiana, Rim, 1973, 567–568.
- Lučin, Bratislav, »*Studia humanitatis* u Marulićevoj knjižnici«, *Colloquia Maruliana*, VI (1997), 169–203.
- Lučin, Bratislav, »Predgovor«, Marko Marulić, *Hrvatski stihovi i proza*, prir. Bratislav Lučin, Matica hrvatska, Zagreb, 2018, 9–67.
- Malić, Dragica, »Odjeci najstarije hrvatske pjesmarice u Marulićevim stihovima«, *Colloquia Maruliana*, XX (2011), 75–105.
- Maroević, Tonko, »Marulova plavca nova«, *Dike ter hvaljenja*, Logos, Split, 1986, 11–19.
- Marulić, Marko, *Sedam pisama*, prev. M. Milošević i B. Glavičić, *Colloquia Maruliana*, I (1992), 33–53.
- Marulić, Marko, *Hrvatski stihovi i proza*, prir. Bratislav Lučin, Matica hrvatska, Zagreb, 2018.
- Marulić, Marko, *Judita*, prir. Bratislav Lučin, Matica hrvatska – Književni krug Split – *Marulianum*, Zagreb – Split, 2021.
- Medini, Milorad, *Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*, Matica hrvatska, Zagreb, 1902.
- Milčetić, Ivan, »O Marku Maruliću s karakteristikom hrvatskog pjesništva prije i poslije Marulića«, *Ljetopis Društva hrvatskih književnika u Zagrebu za godine 1900–1903.*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1903, 33–45.
- Milošević, Miloš, »Sedam nepoznatih pisama Marka Marulića«, *Colloquia Maruliana*, I (1992), 5–31.
- Pavličić, Pavao, »*Judita* i *Osman* kao tipovi epa«, *Rasprave o hrvatskoj baroknoj književnosti*, Čakavski sabor, Split, 1979, 203–236.
- Pavličić, Pavao, »Žito urešeno cvijećem«, *Skrivena teorija*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006, 11–33.
- Pazzaglia, Mario, »rimatore«, *Enciclopedia dantesca. 4. N-SAM*, Istituto della Enciclopedia Italiana, Rim, 1973, 951.
- Petrović, Svetozar, »Poetika tradicije: 'utjecaj narodne poezije' u jednoj pregršti renesansnih tekstova«, *Poetyka i stylistyka słowiańska*, ur. Stefania Skwarczyńska, Polska Akademia Nauk – Komitet Słowianoznawstwa, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1973, 61–71.
- Petrović, Svetozar, »Дантеова терцина у књижевности хрватској и српској«, *Облик и смисао*, Matica srpska, Novi Sad, 1986, 127–161.
- Plejić Poje, Lahorka, »Začinjavci«, *Hrvatska književna enciklopedija, 4 S-Ž*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2012, 495.
- Pšihistal, Ružica, »Vodnikove književnopovijesne prosudbe o 'ocu hrvatske književnosti'«, *Zbornik o Branku Vodniku – književnom povjesničaru. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Zagreb – Varaždin, 13. – 15. travnja 2000.*, ur. Tihomil Maštrović, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001, 47–75.

- Pšihistal, Ružica, »Marulićevi začinjavci prije i poslije Medinija – kritički osvrt na homersko pitanje hrvatske književnosti«, *Zbornik o Miloradu Mediniju. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Zagreb – Dubrovnik, 9. – 11. studenoga 2017.*, ur. Tihomil Maštrović, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018, 97–126.
- Putanec, Valentin, »Poliglotni ar.-perz.-grč.-srp. i ar.-perz.-grč.-hrv. rukopisni konverzijski priručnici s konca 15. st. na Porti u Carigradu (Knjižnica u Aja-Sofiji, mss. 4749 i 4750)«, *Rasprave zavoda za hrvatski jezik, 16* (1990), 237–244.
- Putanec, Valentin, »Etimološki prinosi (13–15): 13. Ponovno o riječi začinjavac i začinka 14. Etimologija hrvatskih hapaksa adverb *ozoja*, imenice *ožoja* i adjektiva *ožojan* 15. Dodatak povijesti jezikoslovnih termina *rječnik i zvanik* u hrvatskom jeziku«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 22* (1996), 129–152.
- Rapacka, Joanna, »Fragmenti o Maruliću«, *Zaljubljeni u vilu. Studije o hrvatskoj književnosti i kulturi*, Književni krug, Split, 1998, 23–43.
- Skok, Petar, »Držičev 'Plakir'«, *Rasprave znanstvenog društva za humanistične vede v Ljubljani, V-VI* (1930), 1–41.
- Skok, Petar, »Sitni prilozii proučavanju pjesničkog jezika naše srednje književnosti«, *Прилози за књижевности, језик, историју и фолклор, 18* (1938), 1–2, 292–301.
- Skok, Petar, »O stilu Marulićeve 'Judite'«, *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450 – 1950*, ur. Josip Badalić i Nikola Majnarić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1950, 165–241.
- Slamniig, Ivan, »Marko Marulić«, Marko Marulić, *Judita, Suzana, pjesme*, prir. Ivan Slamniig, Matica hrvatska – Zora, Zagreb 1970, 7–23.
- Slamniig, Ivan, »Marko Marulić – kozmopolit i patriot«, *Sedam pristupa pjesmi*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1986, 63–79.
- Slamniig, Ivan, »Umetnuti stihovi u Držičevim komedijama«, *Stih i prijevod*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 1997, 47–58.
- Slamniig, Svevlad, »Marulić je imao i hrvatske uzore«, *Marulić, 3* (1978), 257–259.
- Slamniig, Svevlad, »Začinjavcima začinjavačko«, *Marulić, 5* (1978), 479–480.
- Štefanić, Vjekoslav, »Još Marulićevih stihova«, *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450 – 1950*, ur. Josip Badalić i Nikola Majnarić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1950, 279–298.
- Štefanić, Vjekoslav, »Hrvatska pismenost i književnost srednjeg vijeka«, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, prir. Vjekoslav Štefanić i suradnici, Zora – Matica hrvatska, Zagreb, 1969, 3–62.
- Tomasović, Mirko, »Marulićevi prijevodii Dantea i Petrarke«, *Čakavska rič, 2* (1972), 1, 137–145.

- Tomasović, Mirko, *Marko Marulić Marul. Monografija*, Erasmus naklada – Književni krug Split – *Marulianum* – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb – Split, 1999.
- Tomasović Mirko, »Nove spoznaje o intertekstualnim dodirima Marulića s Danteom«, *Marulološke rasprave 2000.–2001.*, Konzor, Zagreb, 2002, 99–107.
- Vagni, Francesco, »dicitore«, *Enciclopedia dantesca. 2. CIM-FO*, Istituto della Enciclopedia Italiana, Rim, 1970, 429–430.
- Vodnik, Branko, *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga I. Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 1913.
- Vončina, Josip, »Marulićevi 'začinjavci'«, *Jezičnopovijesne rasprave*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979, 77–105.
- Vončina, Josip, *Jezična baština. Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*, Književni krug, Split, 1988.
- Vončina, Josip, »Na tragu pravome piscu«, *Colloquia Maruliana*, III (1994), 139–149.

Tomislav Bogdan

»WITTY DECORATION« – MARULIĆ'S »MAKERS« AND DANTE

Much has been written in literary historiography about Marulić's mysterious »makers« – the *začinjavci*. This is a term that appears only in the prose dedication of *Judita*, matched to the term »old poets« (*stari poeti*), in an important place in which Marulić explains the literary tradition he drew on turning the Bible story into epic poetry. Numerous, and very diverse, opinions have been put forward as to what he meant by the word *začinjavci*. It seems, however, and an attempt will be made in this paper to make good the claim, that it is still worth thinking about the meaning of this term, perhaps above all paying attention to the kind of cultural context and activity that Marulić intended to signify with it, more, perhaps, than to etymological discussions. Some time ago attention was drawn to the parallel between Marulić's terminological pair and the distinction of vernacular and Latin poets (*poete vulgari/dicitori per rima/rimatori – poete*) that Dante established in his works (in, e.g., *Vita Nova*, *De vulgari eloquentia*, *Convivio*). This parallel and the possible influence of Dante on the creation of Marulić's paired terms were later pointed out by several literary historians, but were in fact never elaborated in detail and over the course of time were relegated to the background. I believe this hypothesis should be reconsidered. It has long been known how important Dante was for Marulić's writing; but after a letter that Marulić sent to Jerolim Cipiko in 1501 was discovered, it was clear that the Croatian writer, while composing *Judita*, and thinking about it after its completion, had none other than Dante before his eyes the whole time. There should not be any great doubt that for Marulić the *začinjavci*, the »makers«, and the *poeti*, the poets, signified the same discursive activity that functioned in slightly different cultural contexts. Since Dante and Marulić were faced with the same task, that of establishing art literature in the vernacular, Marulić's pair of terms was probably created on the model of the Dante binomial mentioned, in which both poles signify high, art literature, simply emphasising the difference in the language medium. This conclusion must lead to discarding the supposition, widely accepted in the literary history discipline, that the *začinjavci* were folk poets or confraternity members, i.e., linking them to traditional culture and performance, as well as the rejection of viewpoints according to which in the *Judita* dedication Marulić was talking about the choice of metre. Perhaps Marulić really did take the metre from the »makers«, and yet in the dedication this is not discussed, attention being directed above all to the stylistic embellishment of the literary text. Similarly to be put aside is the opinion that the »makers« were Marulić's distant predecessors, for example, anonymous medieval poets, for unlike Dante, Marulić did not have any distant predecessors capable of creating original literature in which, like »poets«, they would have applied rather

complex formal procedures, and the *začinjavci*, then, must have been either his contemporaries or near predecessors.

Keywords: Marko Marulić, *Judita*, dedication to Dujam Balistrilić, *začinjavci*, Dante, *Vita Nova*, vernacular literary art